

UN ASPECT NECUNOSCUT AL RELAȚIILOR MOLDO-MUNTENE. CTITORII DIN TIMPUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE LA ȚIRGOVIȘTE

arh. CORNELIU IONESCU

De curînd, efectuîndu-se lucrări de cercetare arheologică pe terenul unde urmează să se construiască unele edificii în zona centrală a municipiului Țirgoviște a fost descoperită, în stare de ruină, o biserică¹ (fig. 2).

Construcția, din zidărie de bolovani de rîu și cărămidă, cu grosimea zidurilor de 1,35 m. se păstrează pînă sub cota pardoselii. Planul triconc cuprinde pronaosul, naosul și altarul cu proscomidia și diaconiconul.

Edificiul nu are analogii cu tipurile arhitecturale și monumentele din Țara Românească și nici cu monumentele ridicate în Moldova după moartea lui Ștefan cel Mare.

Planul său face parte din tipul caracteristic grupei de monumente de plan trilobat, în special seria Voroneț-Hîrlău-Neamț, combinat cu grupa monumentelor de plan dreptunghiular de tipul Dolheștii Mari-Bălinești, ridicate din porunca și cu cheltuiala lui Ștefan cel Mare și a dregătorilor săi în Moldova². El mai prezintă trăsături întilnite la monumente moldovenești anterioare domniei lui Ștefan cel Mare³.

Următoarele caractere ale edificiului aparțin monumentelor moldovenești din secolul XIV — prima jumătate a secolului XV :

¹ Pînă la data redactării materialului de față a fost decapat stratul de depuneri care acoperea ruina. Decaparea terenului a fost făcută de Gabriel Mihăescu și Petru Diaconescu de la Muzeul județean Dimbovița.

În anii 1967—1968 Muzeul din Țirgoviște, prin R. Gioglovan și C. Condrea, a efectuat aci săpături, ale căror rezultate nu au fost publicate. În arhiva Muzeului se păstrează un plan și cîteva profile care nu lămuresc problemele arheologice legate de monument. Cercetări arheologice viitoare vor putea elucida aceste chestiuni.

² Gheorghe Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, anul XVIII, nr. 43—46, 1926 ; Nicolae Ghika-Budești, *Biserica logofătului Tăutu din Bălinești*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, IV, 1911, p. 200—211 ; Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 220—276.

³ La Moldovița veche, Sf. Treime din Siret, Humorul vechi și Dolheștii Mari, dacă se va dovedi că acesta este dinaintea lui Ștefan cel Mare. (Nicolae Grigoraș, *Date noi și observații asupra unui vechi monument de artă feudală din Moldova (Dolheștii Mari)*, în Buletinul Monumentelor Istorice, anul XLI, nr. 1, 1972, p. 41—44).

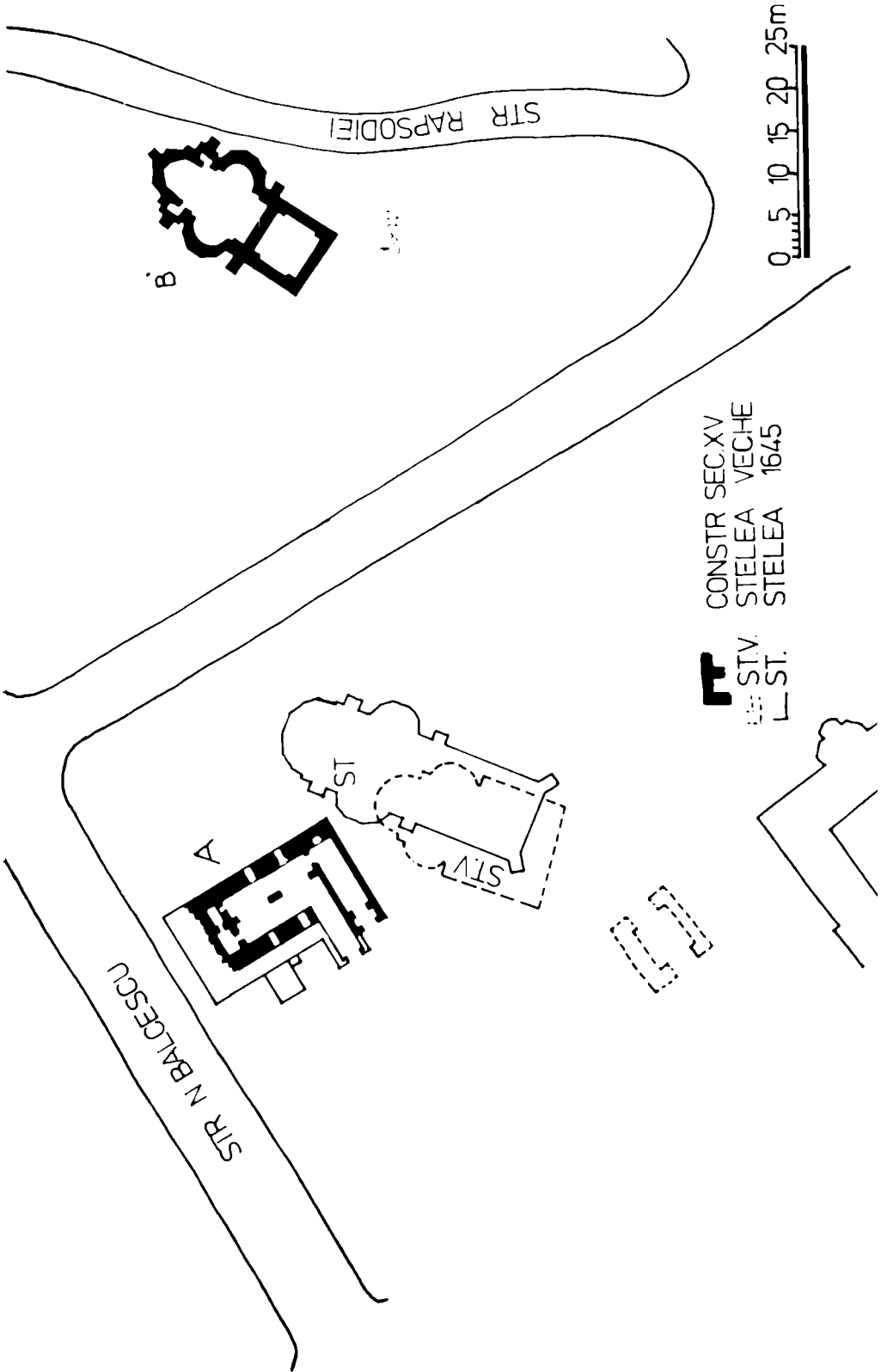

Fig. 1

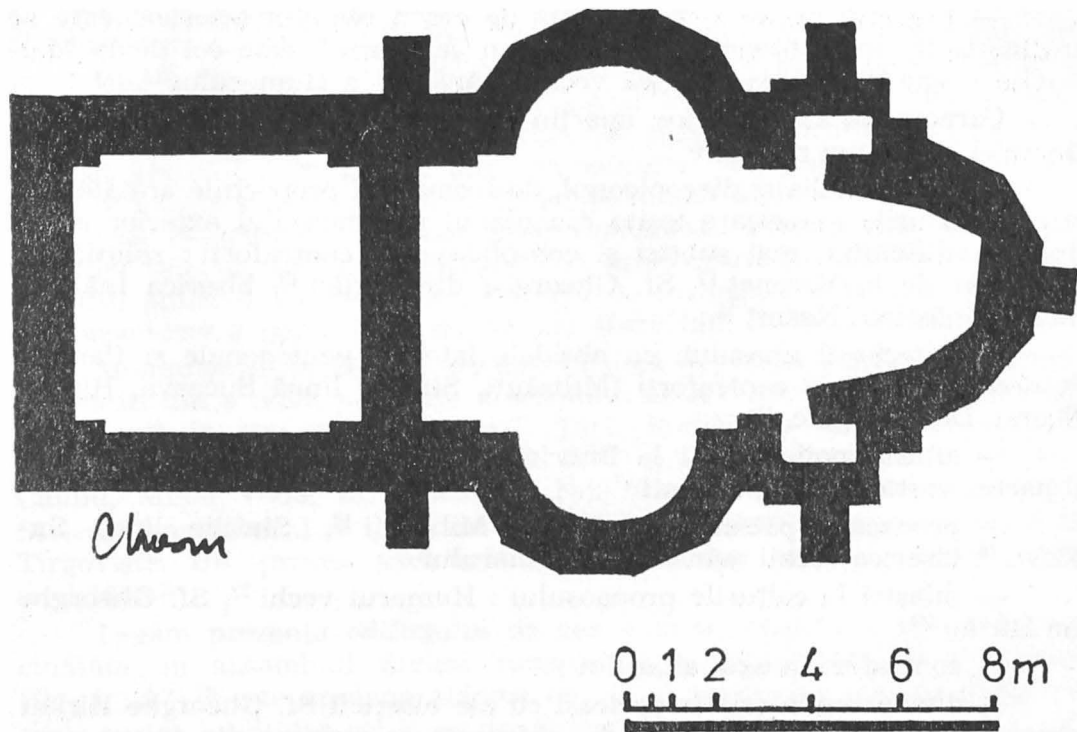

Fig. 2

— naosul ușor alungit, prevăzut la colțuri cu două perechi de pilaștri, tipul Moldovița veche⁴;

— formele și dimensiunile proscomidiei și diaconiconului în interior; consacrate în arhitectura monumentelor de plan triconc din timpul domniei lui Ștefan cel Mare și continuate apoi în arhitectura moldovenească a epocilor ulterioare, își fac apariția prima oară la biserica Sfânta Treime din Siret⁵ și Humorul vechi⁶.

— absida altarului poligonală cu cinci laturi și la interior și la exterior amintește de Dolheștii Mari⁷ (dacă acest monument este într-adevăr anterior lui Ștefan cel Mare⁸).

⁴ Gh. I. Cantacuzino, *Vechea mănăstire a Moldoviței în lumina cercetărilor arheologice*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, anul XL, nr. 3, 1971, p. 79, 82, fig. 1; arh. Șt. Balș, *Cîteva date noi despre mănăstirea Moldovița*, în *B. M. I.*, anul XL, nr. 3, 1971, p. 86, fig. 2, 3; Prof. univ. arh. Horia Teodoru, *Contribuții la studiul originii și evoluției planului triconc în Moldova*, în *B.M.I.*, anul XXXIX, nr. 1, 1970, p. 35, fig. 7—9.

⁵ Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 148—153, fig. 85; Prof. univ. arh. Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 31—32 și fig. 1.

⁶ Elena Busuioc, Gh. I. Cantacuzino, *Date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, Tomul 20, 1, 1969, p. 67, 70—77 și fig. 1; Prof. univ. arh. Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 32—33 și fig. 6, 11.

⁷ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 124—125 și fig. 184; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 227—228 și fig. 141.

⁸ Nicolae Grigoraș, *op. cit.*, p. 41—44.

— raportul masei altarului față de cea a restului bisericii, care se întâlnește la unele biserici ale lui Ștefan cel Mare⁹, este cel de la Moldova veche¹⁰ și de la biserica vechii mănăstiri a Humorului¹¹.

Caracterele de mai jos aparțin monumentelor ridicate în timpul domniei lui Ștefan cel Mare :

— proscomidia și diaconiconul, de formele și proporțiile arătate mai sus, au zidurile exterioare ieșite din planul paramentului exterior al zidurilor edificiului, mai subțiri și consolidate cu contraforți : soluția Sf. Gheorghe de la Voroneț¹², Sf. Gheorghe din Hîrlău¹³, biserica Înălțării de la mănăstirea Neamț¹⁴ ;

— exteriorul naosului, cu absidele laterale pentagonale și flancate de două perechi de contraforți (Milișăuți, Sintilie lângă Suceava, Hîrlău, Neamț, Dobrovăț etc.¹⁵) ;

— altarul poligonal și la interior și la exterior : Dolheștii Mari¹⁶ și partea vestică de la Bălinești¹⁷ ;

— pronaosul pătrat : Pătrăuți¹⁸, Milișăuți¹⁹, Sintilie lângă Suceava²⁰, biserica vechii mănăstiri a Humorului²¹ ;

— pilaștri la colțurile pronaosului : Humorul vechi²², Sf. Gheorghe din Hîrlău²³ ;

— contrafort în axul altarului ;

— dimensiunile relativ aceleași cu ale bisericii Sf. Gheorghe Hîrlău (aceasta este mai lungă cu 1,50 m., diferență ce provine din forma naosului alungit²⁴).

⁹ Gh. Balș, *op. cit.*, fig. 29 (Sintilie), fig. 35 (Voronet), fig. 43 (Sf. Nicolae din Dorohoi), fig. 52 (Sf. Nicolae Popăuți), fig. 61 (Hîrlău), fig. 78 (Precista din Bacău) ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, fig. 149, 153, 243. Acest raport se regăsește și la biserica descoperită în anul 1954 la Suceava în sectorul Șipot datată în a doua jumătate a sec. XV (Trifu Martinovici și Ștefan Olteanu, *Șantierul Suceava*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI, București, 1959, p. 687 și fig. 5).

¹⁰ Gh. I. Cannacuzino, *op. cit.*, fig. 1 ; arh. Ștefan Balș, *op. cit.*, fig. 2, 3.

¹¹ Prof. univ. arh. Horia Teodoru, *op. cit.*, fig. 6 ; Elena Busuioc, Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 1.

¹² Gh. Balș, *op. cit.*, fig. 35 ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 232—233 și fig. 243.

¹³ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 50, fig. 61 ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 237 și fig. 153.

¹⁴ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 100, fig. 140 ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 253 și fig. 162.

¹⁵ Gh. Balș, *loc. cit.* ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 231—254.

¹⁶ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 124—125 și fig. 184 ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 227—228 și fig. 141. Socotim că alcătuirea acestei abside nu are legătură cu altarul bisericii din Vad, edificiu de plan triconc, pronaos pătrat, altar poligonal la exterior și la interior (vezi Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 314 și fig. 203).

¹⁷ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 133 și fig. 197 ; N. Ghika-Budești, *op. cit.*, p. 210—211 ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, 228 și fig. 142.

¹⁸ Gh. Balș, *idem*, fig. 17 ; Grigore Ionescu, *idem*, p. 232 și fig. 146.

¹⁹ Gh. Balș, *idem*, fig. 23 ; Grigore Ionescu, *idem*, p. 232 și fig. 147.

²⁰ Gh. Balș, *idem*, p. 28 și fig. 29 ; Grigore Ionescu, *idem*, p. 232 și fig. 149.

²¹ Elena Busuioc, Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 81 și fig. 1 ; Prof. univ. arh. Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 33 și fig. 6.

²² Elena Busuioc, Gh. I. Cantacuzino, *idem* ; Prof. univ. arh. Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 33 și fig. 6.

²³ Gh. Balș, *op. cit.*, p. 50 și fig. 61 ; Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 237 și fig. 153.

²⁴ Gh. Balș, *op. cit.*

Acestea arată că ne aflăm în fața unui monument moldovenesc, cu o arhitectură tipică domniei lui Ștefan cel Mare, dar și cu trăsături ale unor tipuri mai vechi²⁵. Este un monument în care coexistă trăsături ale arhitecturii din Moldova de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, cu trăsături ale apogeului arhitecturii lui Ștefan cel Mare. Îl considerăm una din verigile de legătură dintre aceste două înfloritoare epoci artistice de pe pământul Moldovei și este semnificativ că el apare în capitala Țării Românești. Presupunem data construcției sale în relație cu începuturile arhitecturii lui Ștefan cel Mare, în jurul anilor 1473—1492, în perioada de încheiere a tipului Hirlău și de consolidare a politicii lui Ștefan cel Mare față de Țara Românească²⁶.

Monumentul se înscrie organic în linia dezvoltării arhitecturii moldovenești din a doua jumătate a secolului al XV-lea²⁷. El nu va rămâne neobservat în evoluția arhitecturii Țării Românești din epocile următoare. Tipuri elaborate în secolele XVI și XVII (între care Bucovăț, Călușiu, Mihai Vodă, Sf. Gheorghe Nou din București, vechea biserică Stelea, Comana etc.) se vor resimți de existența acestui monument de la Tirgoviște. Un proces asemănător va declanșa biserica Stelea după anul 1645²⁸.

Legăm prezența edificiului de cea a unei construcții aflate în vecinătate, în ansamblul Stelea, construcție al cărei plan al pivnițelor (fig. 1 „A”)²⁹ este aproape identic cu cel al pivnițelor caselor domnești de la curtea lui Ștefan cel Mare din Piatra (Neamț)³⁰.

Arhitectura sa arată a fi vorba de un plan moldovenesc din categoria arhitecturii lui Ștefan cel Mare³¹. Alături de această casă, în a doua parte a secolului al XV-lea mai existau și alte construcții³².

²⁵ Elena Busioc, Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 70—75; Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 79, 82, fig. 1; arh. Ștefan Balș, *op. cit.*, p. 86, fig. 2, 3.

²⁶ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 509—510, 523—528; Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 87; I. Focșeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 136—137.

²⁷ Precizăm că edificiul aparține altei categorii tipologice decât cea a bisericii mănăstirii Putna (vezi Nicolae N. Pușcașu, *Informare asupra săpăturilor de cercetare arheologică efectuate la mănăstirea Putna în anii 1969—1970*, în B.M.I., anul XLII, nr. 4, 1973, p. 71—72 și fig. 1).

²⁸ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, II, București, 1965, p. 85.

²⁹ Planul după Nicolae Stoicescu, Cristian Moisescu, *Tirgoviștea și monumente sale*, București, 1976, p. 244.

³⁰ Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 216 și fig. 135.

³¹ Vezi notele 29 și 30. Construcția a suferit remanieri în secolul XVII. Deși a fost socotită ca fiind de secol XVII, o serie de considerente pledează împotriva datării ei în acest secol. Problema apartenenței sale secolului al XV-lea a mai intrat în atenția cercetătorilor (Nicolae Stoicescu, Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 237).

³² Resturi din aceste construcții au mai fost scoase la iveală cu ocazia săpăturilor arheologice (Gh. I. Cantacuzino, G. Mihăescu, Cristian Moisescu, *Date preliminare asupra cercetărilor arheologice efectuate la ansamblul mănăstiresc Stelea (1969—1970)*, în *Studia Valachica*, II, 1970, p. 176; Nicolae Stoicescu, Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 233; Gh. I. Cantacuzino, *Vechea biserică Stelea din Tirgoviște*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, seria Monumente istorice și de artă, 1, 1974, p. 39; *Dacia*, Nouvelle serie, XIII, 1969, p. 532—533).

Vecinătatea acestor edificii cu caracteristici care le încadrează în rindul monumentelor moldovenești din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, sugerează că este vorba de un ansamblu, construit din porunca lui Ștefan cel Mare în capitala statului muntean. Socotim că el face parte din cadrul larg al politicii antiotomane, pentru independență națională și unitate a poporului român, dusă consecvent de Ștefan cel Mare. În contextul politicii sale ferirea Țării Românești de dominația otomană și asigurarea participării acesteia la lupta contra creșterii pericolului turcesc au constituit obiective centrale³³. Ștefan a fost interesat ca la conducerea Țării Românești să stea în permanență domnitori capabili de aceeași împotrivire antiotomană și a condamnat atitudinea unor domnitori munteni care s-au alăturat armatelor turcești când acestea invadau Moldova³⁴.

Pe de altă parte, Țara Românească și Moldova în veacul al XV-lea erau conștiente de faptul că moldovenii și muntenii alcătuiesc un singur popor, de unitatea poporului român³⁵ și în această idee Ștefan cel Mare concepea lupta comună a celor două țări române contra pericolului turcesc³⁶.

De aici socotim necesitatea existenței în această perioadă în capitala Țării Românești a unei reprezentanțe moldovenești permanente și stabile sugerată și de aceste monumente.

De asemenea, acest ansamblu monumental pune într-o lumină nouă strădaniile de veacuri ale poporului român în lupta sa pentru unitate națională, cu un secol înaintea lui Mihai Viteazul.

El este o confirmare materială a întregii opere politice a lui Ștefan cel Mare în ceea ce privește unitatea și independența poporului român.

În istoria culturii noastre importanța cu totul deosebită a acestui grup de monumente vine nu numai de acolo că îmbogățește patrimoniul său, dar mai ales că, mai devreme cu un secol decât se știa, apare ca expresie a unității sale și cap de școală în arhitectura muntenească. El mai arată că circulația ideilor culturale și artistice între țările române, în ambele sensuri, era intensă în epocile vechi și că de fapt poporul român a trăit într-o unitate de gândire și de simțire în tot cursul istoriei sale³⁷.

Iar dacă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea Stelea cupetului și-a așezat ctitoria în acest loc și nu în altă parte a orașului de scaun

³³ *Istoria României* II, București, 1962, p. 509—510, 523—529, 538 ; I. Foșeneanu, Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 136—137.

³⁴ *Letopisețul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*. Publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 18 ; Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în a doua jumătate a sec. XV*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 40—41.

³⁵ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 524 ; Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. 29.

³⁶ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 524—525.

³⁷ În legătură cu manifestări mai vechi ale unității poporului român, vezi și : I. D. Suci, *Aspecte ale unității poporului român în sec. XIV—XV*, în *Studii, Revistă de istorie*, tom 22, 1969, nr. 6, p. 1065—1076. De asemenea, în secolul al XVI-lea, este semnificativ actul din 1534 prin care Vlad Vintilă Vodă, domnul Țării Românești întărește mănăstirii Humor un sălaș de țigani (*Documente privind istoria României*, veac XVI, B, Țara Românească, vol. II, (1526—1550), p. 164—165.

Tirgoviște, urmată, tot pe același loc (desigur și din motive de pietate filială) de cea a lui Vasile Lupu, s-a petrecut așa pentru că acesta era un teren moldovenesc din vremuri mai vechi, legat de Moldova și după sfârșitul lui Ștefan cel Mare.

Desigur, cu timpul această insulă moldovenească și-a pierdut semnificația, biserica a devenit biserică de oraș (se pare că la 1886 încă mai exista), casele au suferit vitregia vremurilor (poate că patriarhul Nifon chiar a locuit aici), și starea materială nu tocmai înfloritoare a mănăstirilor Stelea, pe care o pomenesc documentele, asociată cu câteva cutremure au făcut să dispară aceste acte ale unor momente importante din viața poporului român.